

Էջմիածնի և Կիլիկիայի կաթողիկոսությունների վերջին շրջանի հարաբերությունների վերլուծության փորձ

Այս հետազոտության նպատակն է վերլուծել Էջմիածնի Մայր Աթոռի և Անթիլիասի Կիլիկյան Աթոռի վերջին տարիների հարաբերությունները²⁷: Երկու աթոռների հարաբերությունների ողջ սպեկտրն առավել լավ պատկերացնելու համար վերլուծությունն սկսել ենք փոքր պատմական ակնարկով, որպեսզի առավել հասկանալի լինեն տեղի ունեցած երևույթների խորքային պատճառներն ու ռացիոնալ լուծումների հնարավորությունը:

Գիտական և հասարակական դիսկուրսում արդեն բավականին ժամանակ իշխող տեսակետ է, որ դեռևս խորհրդային շրջանից Էջմիածնի Մայր Աթոռի և Անթիլիասի Կիլիկյան Աթոռի միջև գոյություն ունեն բավականին խորը տարաձայնություններ, որոնք իրենց անմիջական ազդեցությունն են թողնում աշխարհասփյուռ հայ ժողովրդի միասնականության և համերաշխության գործի վրա: Այս իմաստով դա առավել վառ երևում է սփյուռքի պարագայում, որտեղ եկեղեցին է հանդիսանում հայ ինքնության պահպանության թերևս միակ պատվարը:

Մինչև 1950-ական թթ. Էջմիածնի և Կիլիկիայի հարաբերությունները զարգացել են համեմատաբար բարվոք հունով և փոխօգնության մթնոլորտում: Բավական է նշել, որ Կիլիկիայի հայաթափումից և հատկապես 1922թ. թուրքական թալանից հետո Անթիլիասի կաթողիկոսությունը տարագրվել էր արաբական երկրներ և միայն 1930 թ. ամռանն է հաստատվել Անթիլիասում:

Նվիրապետական այդ աթոռի փաստական վերածնության գործում անուրանալի դեր է կատարել Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը, մասնավորապես Գևորգ Ե Սուրենյանց Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը, որի օրհնությամբ 1929թ. Երուսաղեմի հայոց պատրիարքությունը կալվածքներով, վարժարաններով և առաջնորդարաններով Կիլիկյան Աթոռին է փոխանցել Դամասկոսի, Բեյրութի և Կիպրոսի եկեղեցիները:

²⁷ Վերլուծության համար հիմնականում հիմք է ծառայել Մայր Աթոռ Էջմիածնի պաշտոնաթերթ «Էջմիածին» և Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության պաշտոնաթերթ «Հասկ» ամսագրերում հրատարակված գրությունները, այլ թերթերում և ամսագրերում հրատարակված հոդվածներին ուղղված պատասխանները, կաթողիկոսների հարցազրույցներն ու տարաբնույթ գրազրույցները երկու Աթոռների միջև:

Անհրաժեշտ է արձանագրել, որ լինելով Հայ եկեղեցու նվիրապետական կենտրոններից մեկը, Անթիլիասի կաթողիկոսությունը 1930-1950-ական թվականներին այդ թեմական սահմաններում անուրանալի ներդրում է ունեցել ազգապահպանության գործում:

Ավելին, հայտնի է Սահակ Բ Կաթողիկոսի այն կողնորոշումը, որը թելադրում էր Կիլիկյան Աթոռը միավորել «Ընդհանրական Հայրապետության» Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի կաթողիկոսության հետ: Նմանատիպ դիրքորոշում ունի Հայ եկեղեցու մեծագույն աստվածաբան-գիտնական, Կիլիկիայի կաթողիկոս Գարեգին Ա Հովսեփյանը, որը սովորեցնում էր, թե «Հայոց Հայրապետութիւնը և Եկեղեցին մի է և Էջմիածնի Հայրապետը ավագ եղբայրն յուր պաշտոնով և դիրքով»:

Այնուամենայնիվ, իրավիճակը բավականին փոխվեց 1952-56թթ., երբ երկկողմանի հարաբերություններում նկատելի դարձան որոշակի սառեցման միտումներ: Դրա նյութական արտահայտությունը դարձավ 1957թ. Անթիլիասի կաթողիկոսության կողմից Հյուսիսային Ամերիկայի արևելյան նահանգների և Կանադայի թեմի, իսկ հետագայում՝ 1972 թ., Հյուսիսային Ամերիկայի արևմտյան թեմի հիմնադրումը, որն Էջմիածինն ընկալեց որպես իր իրավասությունների ուղղակի ոտնահարում: Էջմիածինը մեղադրում էր Կիլիկյան Աթոռին նաև 1958թ. Թեհրանի, Ատրպատականի, Սպահանի, ինչպես նաև Հունաստանի թեմերի մի մասը «սեփականելու» մեջ:

Հակասությունների պատճառներից մեկն էլ եղել և մնում է «կաթողիկոսություն» տերմինի գործածությունը և դրանով հանդերձ երկու Աթոռների միջև հավասարության նշան դնելը: Այս իմաստով հետաքրքրական է, որ Կիլիկյան Աթոռի պաշտպան մատենագիրները երբեմն հրապարակ են նետում այն տեսակետը, համաձայն որի «Ամենայն Հայոց կաթողիկոսությունը» լոկ տիտղոս է, ու դրանով հանդերձ Կիլիկյան Աթոռը երբևէ չի եղել Էջմիածնի թեմական կառույցներից մեկը²⁸: Խորհրդային Հայաստանի գոյության ժամանակահատվածում Կիլիկյան Աթոռի տեսաբաններն իրենց առաջնությունը փաստարկելու միտումով նշում էին, թե երկու կաթողիկոսները ծառայում էին հակոտնյա բևեռներում. մեկը՝ անաստվածների երկրում, մյուսը՝

²⁸ Այս հավակնությունների արտահայտություններից մեկն էլ Ստ. Ալաջաջյանի հոդվածն է, որտեղ էլ շոշափվում է նշված խնդիրը: Տե՛ս «Գրական թերթ», 25 նոյեմբերի 2005 թ.:

հայրենիք կորցրած հավատացյալների շրջապատում: Այս դրույթի ենթատեքստից իսկ կարելի է հետևություններ անել երկու Աթոռների հարաբերությունների վերաբերյալ²⁹:

Հետաքրքրական է նաև մեկ այլ իրողություն, որն առավելապես հոգեբանական ենթատեքստ ունի: Խնդիրը վերաբերում է սփյուռքահայերի կողմից Հայրենիքի և Մայր Հայաստանի ընկալման գաղափարին: Քանի որ Էջմիածնի Մայր Աթոռը բավականին տևական շրջան գտնվում էր Սովետական Միության կազմի մեջ մտնող Հայաստանի տարածքում, իսկ սփյուռքահայերի ստվար հատվածը արմատներով առավել կապված էր Արևմտյան Հայաստանին ու դա էր ընկալում որպես Մայր Հայրենիք, ահա այս տեսանկյունից էլ ակամայից ավելի էին ամրապնդվում Կիլիկյան Աթոռի դիրքերը, որը ՀՅԴ քարոզչամեթոդների օգնությամբ փորձում էր սփյուռքահայերին առավելապես կապել Մայր Հայրենիքից վտարված Կիլիկյան Աթոռի հետ: Այս իմաստով, սակայն, ուշագրավ էին Վազգեն Ա-ի շրջագայությունները, երբ սփյուռքի հայորդիների մեծ մասը շարունակում էր Մայր Աթոռին նայել որպես ողջ հայության հոգևոր կենտրոնի³⁰:

Այս հետազոտության մեջ Էջմիածնի և Կիլիկիայի հարաբերությունների պատմությունը փորձել ենք բաժանել չորս հիմնական փուլերի.

- 1) 1950-ականներից մինչև 1988 թ. Մեծ երկրաշարժը
- 2) 1988 թ. մինչև 1994 թ. Վազգեն Ա Վեհափառի մահը
- 3) 1994 – 1998 թթ. Գարեգին Ա կաթողիկոսի գործունեությունը
- 4) 1998 թ. մինչև մեր օրերը (Գարեգին Բ-ի գործունեությունը)

Առաջին փուլի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հարաբերությունները եղել են հիմնականում սառած վիճակում՝ կապված քաղաքական տարբեր հարթություններում գործառնող կաթողիկոսական կենտրոնների հետ: Այս իմաստով հետաքրքրական են

²⁹ Հետաքրքրական է, որ երկու Աթոռների հարաբերություններում լարվածություն զգացվել է երկար դարեր շարունակ: Եկեղեցագետները մեջբերում են Էջմիածնի Մայր Աթոռի և Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության համերաշխության մի քանի արժանահիշատակ դեպքեր. ա) 1656 թ. հանդիպումը Երուսաղեմում և նորմալ հարաբերությունների հաստատումը, բ) 1929 թ. Գևորգ Ե-ի միջնորդությամբ Երուսաղեմի որոշ թեմերի փոխանցումը Կիլիկիային, գ) Խորեն Մուրադբեկյան կաթողիկոսի մահվան կապակցությամբ Կիլիկիո կաթողիկոս Սահակ Խաչաթյանի մասնակցությունը և նրա սրտացավ վերաբերմունքը:

³⁰ Այս մասին մանրամասները տե՛ս «Էջմիածին», Մամուլի արձագանքները, հունվար-մարտ, 1988թ.:

հատկապես Բոսթոնում ՀՅԴ-ի կողմից հրատարակվող «Հայրենիք» օրաթերթի հրապարակումները, որոնք հոգևոր հարցերում քննադատության են ենթարկում Մայր Աթոռի վարած գործունեությունը հատկապես սփյուռքի հետ կապված հարցերում³¹: Որոշիչ դեր խաղալով Անթիլիասի կաթողիկոսության գործունեության ու նրա քաղաքականության մշակման գործում՝ ՀՅԴ-ի համար, իհարկե, ձեռնտու չէ իր ազդեցության ոլորտը համարվող տարածության մեջ այլ ազդեցությունների ուժեղացման հեռանկարը:

Առաջին փուլի կամ մինչև 1988թ. երկրաշարժն ընկած հատվածում երկու Աթոռների հարաբերություններում էական տեղաշարժեր տեղի չունեցան, բացառությամբ Խորհրդային Միության փլուզումից մի քանի տարի առաջ տեղ գտած որոշ փոփոխությունների: 1980-ական թթ. վերջերին Մայր Աթոռում սկսեցին լրջորեն մտածել եկեղեցական կանոնադրության մշակման շուրջ, ինչը բավականին խիստ գնահատականի արժանացավ սփյուռքի որոշ կուսակցականացված շրջանակների կողմից: Մասնավորապես, «Հայրենիք» օրաթերթը (22 նոյեմբերի 1986 թ.) սփյուռքում անկազմակերպ վիճակի հիմնական մեղավոր է տեսնում երկու հոգևոր կենտրոնների միջև «երեսուն տարի է ի վեր գոյութիւն ունեցող հիւանդագին կացութիւնը»: Այս նպատակի իրագործման, սփյուռքում տիրող խառնակ վիճակը վերացնելու և այլ խնդիրները լուծելու համար ուրվագծվում էին հետևյալ հիմնական խնդիրները.

ա) հռչակել միությունը և մեկությունը Հայ առաքելական եկեղեցու և միասնությունը Հայաստանում և սփյուռքում բնակվող հայ հավատացյալ ժողովրդի կրոնական կյանքի մակարդակի վրա՝ առանց քաղաքականացված և կուսակցականացված միջամտությունների: Եկեղեցին պետք է զերծ մնա կուսակցականացումից ներքին միասնությունը վերագտնելու նպատակով,

բ) հռչակել կանոնական միություն Հայ եկեղեցու նվիրապետական աթոռների և, հատկապես, հոգևոր գործակցությունը և միասնությունը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի և Մեծի Տանն Կիլիկիո Աթոռի միջև՝ իրավասությունների սահմանների ճշտումով,

³¹ Առավել օբյեկտիվ արդյունքների ենք հանգում «Հայրենիք» օրաթերթի և «Էջմիածին» ամսագրի էջերում փոխադարձ մեղադրանքների ու քննադատության վերլուծությամբ:

գ) ստեղծել ներդաշնակ համագործակցություն հոգևորականների և աշխարհիկների միջև՝ եկեղեցական, վարչական և ֆինանսական հարցերում ապահովելով հավասար իրավասություններ,

դ) հաստատել ժողովրդավարական և ժողովական ղեկավարում եկեղեցու կյանքում՝ համայնքներում և թեմերում,

ե) հոգևորականների քննարկմանը թողնել եկեղեցու դավանաբանական, եկեղեցական, կանոնական, հոգևորականների կարգապահության, կրոնական, ծիսական բարեկարգության հարցերը:

Այս ամենով հանդերձ Էջմիածնից հնչում էին կարծիքներ Հայրենիք-Սփյուռք կապերի գործում Էջմիածնի դերի նվազեցմանն ուղղված որոշակի արձագանքների իմաստով: «Էջմիածին» ամսագրի 1987թ. Է համարի խմբագրականում կոչ է արված Կիլիկյան Աթոռին չտրվել կուսակցական երկպառակություններին և հավատարիմ մնալ եկեղեցու միության գաղափարին: Կարծում ենք, որ Էջմիածնում ևս քաջ գիտակցում էին, որ Սփյուռքի կուսակցական կառույցը բավականին խոր արմատներ էր ձգել Կիլիկիո Աթոռի մեջ և, շատ դեպքերում, «վճարողներն էլ պատվիրում էին երաժշտությունը»:

Իհարկե, պատահական չէր, որ Էջմիածնի Մայր Աթոռին անգործության կամ չարակամ մտադրությունների մեջ մեղադրում էր և, միևնույն ժամանակ, Կիլիկիո Աթոռի դերը գերազնահատում էր Հայ Յեղափոխական Դաշնակցության «Հայրենիք» օրաթերթը: Պարզ է, որ որոշակիորեն ճնշումները թուլացրած Խորհրդային Միության մեջ գործող Էջմիածինը փորձում էր ամրապնդել կապերը Սփյուռքի իր թեմերի հետ, ինչը կնշանակեր Էջմիածնի և, դրանով հանդերձ, «այլ ուժերի» ամրապնդում Սփյուռքում: Դա է պատճառը, որ, ինչպես միշտ, քաղաքական հիմնապատճառները հոգևոր շղարշով քողարկվելու, բայց, դրանով հանդերձ, Էջմիածնի ազդեցությունը թուլացնելու միտումով ՀՅԴ-ն ցանկանում էր սանձազերծել հակամարտություն երկու Աթոռների միջև:

«Новое время» թերթին տված հարցազրույցում³² Վազգեն վեհափառը հաստատում է Էջմիածնի և Կիլիկիայի միջև տեղ գտած սառը փոխհարաբերությունները՝ միևնույն

³² Տե՛ս «Էջմիածին» նոյեմբեր-դեկտեմբեր, 1987 թ.:

Ժամանակ նշելով, որ Հայ Առաքելական Եկեղեցու կենտրոնը Ս. Էջմիածինն է, իսկ երկու հայ հոգևոր կենտրոնների հարաբերությունը պայմանավորվում է աշխարհում քաղաքական իրավիճակի փոփոխությամբ: Նա ցավով է արձանագրում Սփյուռքի գաղափարական ու կրոնական տարաբաժանվածությունը³³, ինչը վատ է անդրադառնում հայ աշխարհասփյուռ ժողովրդի ազգային միասնության պահպանման վրա:

Կանոնադրության նկատմամբ ՀՅԴ-ի և Կիլիկյան Աթոռի մերժողական վերաբերմունքը հիմնականում պայմանավորված էր Էջմիածնի կողմից նախաձեռնած կանոնադրության մշակմամբ, որը, ըստ որոշ կուսակցական մամուլի օրգանների, նպատակադրված էր սահմանափակել աշխարհական տարրի մասնակցությունը Էջմիածնի կառավարման հարցերին:

Սա լուրջ անհանգստություն էր պատճառել Սփյուռքում մեծ դեր ունեցող և Էջմիածնի Մայր Աթոռի կառավարման մեջ լծակների տիրապետող կուսակցությանը: Սակայն 1988թ. ԱՄՆ կատարած իր ուղևորության ընթացքում Վազգեն Ա Հայրապետը հերքում է բոլոր տեսակի մեղադրանքները աշխարհականների մասնակցության սահմանափակության հետ կապված և հիմնավորում կանոնադրության անհրաժեշտությունը³⁴:

Բոլոր թեմերին, ինչպես նաև Կիլիկյան Աթոռի ներկայացուցիչներին հատուկ հրավերներ ուղարկվեցին կանոնադրության մեջ իրենց ուղղումներն ու փոփոխությունները մտցնելու նպատակով, սակայն Էջմիածին ժամանելով՝ Կիլիկիո երեք ներկայացուցիչները հայտարարեցին, որ կանոնադրության անհրաժեշտություն ընդհանրապես չկա:

Կարելի է հասկանալ Կիլիկյան Աթոռի մտահոգությունները, քանի որ կանոնադրությամբ պետք է ճշտվեին Եկեղեցու նվիրապետական Աթոռների իրավասության սահմանները, նրանց միջև հարաբերության ձևերը և ընդհանուր

³³ Եկեղեցական թեմերի ընդհանուր թվի մոտավորապես 20%-ը 1987 թ. դեկտեմբերի 1-ի դրությամբ չեն գտնվում Էջմիածնի կանոնադրական իրավասության ներքո:

³⁴ «Պայքար» և «Արմինըն Միրլ Սփեքթեյթը» շաբաթաթերթերին տված հարցազրույցում Վեհափառը նշում էր, որ քաղաքական իրավիճակների փոփոխության պատճառով դադարել է գործելուց 1836թ. Պոլոժենիան, և Ցեղասպանության պատճառով՝ 1863 թ. Ազգային Սահմանադրությունը, որի պատճառով էլ նոր կանոնադրության անհրաժեշտություն է առաջացել:

սկզբունքները: Մյուս կողմից, Վազգեն Ա-ի արտահայտած դիրքորոշումը բավականին հստակ էր և, իհարկե, ոչ ընդունելի Կիլիկյան Աթոռի համար:

Զբավարարելով անթիլիասական թեմերի պահանջը և պաշտոնական այցելություն չտալով նրանց՝ Վազգեն Ա-ն ընդգծեց, որ դրանով կվավերացվեր Հայ եկեղեցու տարանջատ լինելու փաստը, իսկ դա չէր կարող տեղի ունենալ, քանի որ հակասում էր Հայ եկեղեցու մեկ և անբաժան լինելու սկզբունքին: Մեր եկեղեցու հիմքերի վերականգնումը Էջմիածնի դիրքորոշմամբ բավականին հստակ էր ու կոշտ. **միություն ստեղծել կնշանակեր միանալ Սուրբ Էջմիածնին ու վերադառնալ նրա օրհնության տակ:**

Այս տեսանկյունից երկու Աթոռների դիրքորոշումներն էլ բավականին կոշտ էին, մեծապես ելնում էին սեփական շահերից և, հետևաբար, ընդհանուր հայտարարի հասնելու երկուստեք ջանքերը հենց սկզբից դատապարտված էին անհաջողության, քանի որ մի դեպքում առաջնային էր համարվում սեփական կանոնական առաջնայնության շեշտադրումը, իսկ մյուս դեպքում՝ անկախության պահպանումը և ազդեցության գոտիների մեծացումը: Երկու դեպքում էլ եկեղեցիների կողմից ստորադասվում էր իրենց ամենակարևոր առաքելությունը, այն է՝ նպաստել ազգի աշխարհասփյուռ բեկորների հավաքականությանը ու միասնականության պահպանությանը:

Էջմիածին-Անթիլիաս հարաբերություններում հիրավի տեղաշարժեր նկատվեցին 1988թ. հոկտեմբեր ամսին, երբ Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Գարեգին Բ-ի հրավերով և նախաձեռնությամբ Էջմիածնի ներկայացուցիչները Հուսիկ սրբազանի գլխավորությամբ Անթիլիասում մասնակցեցին մյուռոնօրհների արարողությանը: Արարողության ժամանակ ուշագրավ էր հատկապես Կիլիկյան նախկին մյուռոնի հետ Էջմիածնից բերված մյուռոնի խառնումը նոր պատրաստվող մյուռոնին, որը Էջմիածնական առաքելական ժառանգորդության ու Էջմիածնի հետ ունեցած անքակտելի կապերի գրավականն էր:

Հետաքրքրական էր Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսի խոսքը, որի մի մասը մեջբերում ենք ստորև. «Այս պահուն բեմին վրայ է Յուսիկ արքեպիսկոպոսը, որպես ներկայացուցիչ **Մեր աւագ Եղբօր՝ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ Վազգեն Ա կաթողիկոսին.** դուք ձեր աչքերով տեսաք Ս. Էջմիածնի ներկայութիւնը մեր Միւռոնօրհնէքին մէջ, Հայաստանի

հողին ներկայութիւնը, հայ ժողովուրդի հոգիի միասնութիւնը, միաձուլումը մեր հետ այսօր: Կուգեմ, որ բոլորդ ալ այսօր ցնձաք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ անբեկանելի, անխախտելի, անայլայլելի միութեան այս գեղեցիկ արտայայտութեան համար ու կը հաւատանք եւ կը հաստատենք – որովհետեւ մեր հոգիին ձայնն է այդ, ինչպէս մեր արեան գոյնն է կարմիր, այնպէս եւ ձայնն է ջինջ ու հարազատ – թէ՛ այնքան ատեն որ **մենք ունինք երկու կաթողիկոսութիւններ, պիտի մնանք միշտ մէկ Եկեղեցի**: Ան որ Միւռոնով կօծուի, անոր համար էջմիածնական ու անթիլիասական չկայ, անոր համար թէ՛ էջմիածնական կայ եւ թէ՛ անթիլիասական, որովհետեւ մէկ է Հայ Եկեղեցին եւ անոր սիրտի երկու անբաժան մասնիկներն են Ս. էջմիածինը եւ Կիլիկեան դարաւոր Աթոռը»:

Այս խոսքի մեջ հատկապէս շեշտադրել ենք այն հանգամանքը, որ Կիլիկյան Հայրապետն էջմիածնի իր պաշտոնակցին անվանում է ավագ եղբայր՝ դրանով իսկ ցույց տալով երկու աթոռների միջև գոյություն ունեցող սուբորդինացիան: Սակայն մյուս կողմից էլ Գարեգին Բ-ն «երկու կաթողիկոսություններ, մէկ Եկեղեցի» ձևակերպմամբ և Կիլիկյան իբրև «Մէկ Եկեղեցու» մյուռոնի մասին խոսքը վկայում է երկու Աթոռների միջև հավասարության մասին: Աստվածաբանական տեսանկյունից կարելի է ասել, որ լիովին ընկալելի են Գարեգին Բ-ի արտահայտությունները, քանի որ Եկեղեցին առաջին հերթին ժողովուրդն է, իսկ հայ ժողովրդի միասնականության մասին մտահոգ են երկու Աթոռներն էլ: Քաղաքական առումով միանշանակ կարելի է բարձր գնահատել Գարեգին Բ-ի կողմից նախաձեռնած այս առաքելությունը, որը երկար ընդմիջումից հետո առաջինն էր իր տեսակի մեջ և զգալի ոգևորություն առաջացրեց Հայաստանի և Մփյուռքի հայ հավատացյալների մոտ: Միացյալ մյուռոնօրհների արարողությունը խորհրդանշական էր երկու եկեղեցիների միասնության վերականգնման հույսի արթնացման, ինչպէս նաև առաքելական նվիրապետական ժառանգորդության միասնականացման իմաստով:

Երկու Աթոռների հարաբերություններում բեկանելի պահ հանդիսացավ 1988թ. Մեծ երկրաշարժը, որը ցնցեց աշխարհասփյուռ հայությանը: Այդ ծանր օրերին

Հայաստան շտապեց Մեծ Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Գարեգին Բ-ն՝ իր վշտակցությունը հայտնելու հայ ժողովրդին³⁵:

Մայր Աթոռում ասված նրա խոսքն ուղղված էր հայ ժողովրդի միասնության ամրապնդմանը, երկու Աթոռների միջև հաստատուն հարաբերությունների հաստատմանը: Կիլիկիո կաթողիկոսը մեծապես արժևորեց հայրենիքի դերն աշխարհասփյուռ հայության պահպանման գործում. «սփյուռքը մահվան նախադուռն է առանց հայրենիքի» խոսքերը խիստ բնութագրական են հայրենիք-սփյուռք կապերն առավել ամրապնդելու համար: Այս հանգամանքը ևս կարևորեց Վազգեն Ա-ն՝ նշելով, որ **Էջմիածնից հետո երկրորդ տեղը զբաղեցնող Կիլիկիո Աթոռը** մեծ դեր ունի սփյուռքահայերի կյանքում և երկրաշարժի ծանր օրերին այդ դերը էլ ավելի է մեծանում:

Մեր կարծիքով Գարեգին Ա-ի կողմից Վազգեն Ա-ին «մեր ավագ եղբայր կոչելը» և միևնույն ժամանակ Վազգեն կաթողիկոսի կողմից «երկրորդ տեղ զբաղեցնող Կիլիկիո Աթոռ» արտահայտությունը վառ վկայություն են նրա, որ Հայ եկեղեցու երկու Աթոռների միջև արդեն իսկ հաստատվում էր ցանկալի խաղաղությունը և համերաշխությունը: Չնայած այս հանգամանքին՝ «Սովետական Հայաստան» թերթին տված հարցազրույցում Վազգեն Վեհափառը նշեց, որ, չնայած որոշ թեմերում առկա տարաձայնություններին, այնուամենայնիվ, երկու կաթողիկոսները լի են վճռականությամբ հակասությունները վերջնականապես լուծելու համար³⁶: Այստեղից կարելի է հետևեցնել, որ չլուծված հակասությունը երկու Աթոռների միջև արդեն տեղափոխվել էր թեմեր, ինչը, ժամանակին չկանգնեցնելու պարագայում, կարող էր անլուծելի կերպարանք ստանալ:

Եվ ինչպես բազմիցս ապացուցել է պատմությունը, հայ ժողովուրդը միասնականություն է հանդես բերում հատկապես համազգային աղետների և դժբախտությունների պարագայում: Այս իմաստով դեկտեմբերյան երկրաշարժը հանդիսացավ «սառույցի հալման» սկիզբը, և 1989 թ. Մեծի Տանն Կիլիկիո Գարեգին Բ կաթողիկոսն առաջին անգամ Էջմիածին-Կիլիկիա հարաբերությունների մեջ պաշտոնական այցով ժամանեց Էջմիածին, մասնակցեց ապրիլ 24-յան

³⁵ Այդ կապակցությամբ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա-ն և Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Գարեգին Բ-ն ստորագրեցին հայ ժողովրդին ուղղված միասնական կոչ՝ դժվարին կացությանը դիմանալու և միասնական ուժերով ստեղծված ծանրագույն դրությունից դուրս գալու համար: Մանրամասները տե՛ս «Էջմիածին» նոյեմբեր-դեկտեմբեր, 1988 թ.:

³⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

արարողություններին, ինչն աննախադեպ երևույթ էր պատմաքաղաքական, եկեղեցական ու կրոնական իմաստներով: Այս օրերի ընթացքում երկու կաթողիկոսների մոտ իշխում էր **«մեկ հավատք և մեկ ժողովուրդ»** սկզբունքի վրա հիմնված համագործակցության ոգին: Ցեղասպանության անմիջական հետևանքները կրած Կիլիկյան Աթոռի ու Մեծ երկրաշարժի արդյունքում նոր վերք ստացած Ամենայն Հայոց Հայրապետությունը միասնական սգի զգացումով միավորեցին իրենց ջանքերը միասնական ապագայի տեսլականի մեջ: Համագրային սգի համատեղ այս ծեսին լրացնելու եկավ համատեղ հաղթանակի տեսլականն՝ ի դեմ թափ հավաքող Ղարաբաղյան շարժման: Այս խորհրդանշական միասնության լավագույն ձևակերպումն արեց Վազգեն Ա-ն՝ նշելով. «Նա (Գարեգին Բ-ն՝ Հ. Հ.) ինձ հետ միասին խորհրդանշում է ամբողջ Հայաստանյայց Եկեղեցին, մեկ անբաժան ազգ դարձած, խորհրդանշում է նաև կարևոր չափով մեր ամբողջ ժողովրդի միասնությունը՝ Հայրենիք և Սփյուռք, խորհրդանշում է նաև մեր միացյալ ուխտը՝ հավատարիմ մնալու մեր նահատակների հիշատակին ...»³⁷:

Ուշագրավ է, որ Կիլիկիո կաթողիկոսի պաշտոնական այցելության ավարտին ստորագրվեց համատեղ հայտարարություն **«մեկ Եկեղեցի, մեկ ազգություն, մեկ մայր Հայրենիք»** նշանաբանով, որտեղ երկու Աթոռների մերձեցման ենթատեքստը և դրդիչ ուժը 1915թ. **Մեծ** Եղեռն էր ու 1988թ. **Մեծ** երկրաշարժը: Հետաքրքրական է, որ թե՛ համատեղ հայտարարության մեջ, թե՛ ելույթներում Սովետական Հայաստանը սկսեց ճանաչվել ու կոչվել Մայր Հայաստան, և սփյուռքահայերի մի հոծ զանգված երկրաշարժի զոհերին արված նվիրատվություններով հաստատեց ներկա Հայաստանի նկատմամբ իր հավատամքը՝ որպես Միացյալ և Մայր Հայաստանի: Այս երևույթն առանձնապես կարևոր էր այն տեսանկյունից, որ Մեծ Եղեռնից հետո աշխարհասփյուռ հայությունը Մայր Հայրենիքի մասին իր պատկերացումները զուգորդում էր «Էրզիր» գաղափարի հետ, իսկ իբրև հոգևոր կենտրոն՝ արևմտահայն ընկալում էր իր հետ նույն ճակատագրին արժանացած Կիլիկյան Աթոռը («Կիլիկիա» բառը ևս ուներ իր մոզական ազդեցությունը): Օտարվածությանը նպաստեց նաև Սովետական Միության կազմի մեջ մտնող Հայաստանի հարկադրական փակ բնույթը, ինչպես նաև գերիշխող գաղափարախոսությունը: Սակայն օրավուր աճող Շարժման հեռանկարը, համագրային

³⁷ Նույն տեղում, Դ-Ե-Զ, 1989 թ.:

աղետը և երկու կաթողիկոսական կենտրոնների համատեղ գործունեությունն ունեցան իրենց վճռական ազդեցությունը Սփյուռքի որոշ մասի հեղաշրջման ու Արևելյան Հայաստանի՝ իբրև Հայրենիք ընկալման, «Էրզիր» վերադառնալու հույսի արթնացման տեսանկյունից:

Այս կապի լավագույն վկայությունը դարձավ Գարեգին Բ-ի նախաձեռնած այցելությունը Դեր-Ջոր անապատ, որտեղ Էջմիածնից Վազգեն Ա-ի ուղարկված ներկայացուցիչների մասնակցությամբ «Սրբոց նահատակաց» եկեղեցում կատարվեց հոգեհանգստյան պատարագ, իսկ դրանից հետո Կիլիկիո կաթողիկոսն այցելեց Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին՝ որպես Դեր-Ջորի ամուր կապի վկայություն Մայր Հայրենիքի հետ: Էջմիածնի Մայր Տաճարում արտասանած իր խոսքի մեջ Գարեգին Բ-ն նշեց, որ «մեկ ու կես միլիոն նահատակներուն զոհողության իմաստը Հայաստանով է, որ կարժևորվի: Եվ մասնավորաբար **հիմիկվան Հայաստանով**»: Այս խոսքերի մեջ իր ուրույն դերն էր ունեցել 1990թ. օգոստոսի 23-ի Անկախության Հռչակագիրը, քանի որ անկախ Հայաստան ունենալու արդեն տեսանելի իրականությունը նոր հույսեր էր արթնացնում Սփյուռքի մոտ Մայր Հայրենիք ունենալու իմաստով:

Իրադարձությունների նման զարգացումը և հարաբերությունների նորմալացումը հույսեր արթնացրեց հայ հասարակության բոլոր շերտերում Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերություններում տեղ գտած խզումների վերացման տեսանկյունից: Փարիզում «Այբ» ռադիոյի տված հարցազրույցի ժամանակ Վազգեն Ա-ն հաստատեց, որ երկու Աթոռները «վերջնական համաձայնութեան են յանգած»³⁸: Հետաքրքրական է նաև, որ բելգիական «Լա Լիբրը Բելժիկ» թերթի 1990թ. մայիսի 14-ի համարում Վազգեն Ա Վեհափառը, խոսելով հայ նվիրապետական այլ կենտրոնների մասին, օգտագործեց ուղղափառ եկեղեցիների կողմից բավականին գործածվող «առաջինը հավասարների մեջ» արտահայտությունը (*primus inter pares*), որը նշանակում է հավասար իրավունքներով, փոխադարձ հաղորդության մեջ, բայցնայնպես, առաջին չորս հայ նվիրապետական Աթոռների մեջ (Էջմիածին, Կիլիկիա, Երուսաղեմ,

³⁸ Նույն տեղում, Թ-Ժ, 1989 թ.:

Կոստանդնուպոլիս)³⁹: Այս առաջնայնությունը դրսևորվում էր թե՛ ժամանակագրական, և թե՛ իրավական իմաստով:

Հայտնի է, որ Էջմիածին-Անթիլիաս հարաբերություններում առավել կնճռոտ հիմնախնդիրը հանդիսանում էր Հյուսիսային Ամերիկայի թեմական վիճակի շուրջ ստեղծված անկարգ դրությունը: Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակումից հետո երկկողմ հարաբերությունների համար առավել լայն ասպարեզ բացվեց: Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը, փորձելով վերջնականապես վերացնել երկկողմ հարաբերությունների պատմության մեջ առկա բացասական հետքը, ամբողջ մեղքը վերագրեց ոչ թե հոգևոր, այլ քաղաքական իրականությանը՝ նշելով, որ սովետական իշխանության վարած քաղաքականությունը անհամատեղելի էր Կիլիկյան Աթոռի վարած քաղաքականության տրամաբանությանը: Այս իմաստով Վազգեն Ա-ն հստակորեն մատնանշում էր Հ.Յ.Դաշնակցության ազդեցությունը Կիլիկյան Աթոռի վրա և բազմակուսակցական համակարգի ստեղծումով ավանդական կուսակցությունների համար նոր ոլորտ բացվելու փաստով անուղղակի կոչ հղում կուսակցություններին զբաղվելու ՀՀ ներքին հարցերով և ոչ թե հոգևոր իշխանության ոլորտով: «Կուսակցությունները, այլևս կարիք չունին Եկեղեցին իբրև յենարան ունենալու: Անոնց յենարանը այժմ Մայր Հայրենիքն և հայ ժողովուրդը»- եկեղեցու վերկուսակցական դիրքորոշումն այսպես է արտահայտում Վազգեն Ա-ն⁴⁰:

Դատելով Ամենայն Հայոց և Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսների հայտարարություններից՝ կարելի է ասել, որ 1991թ. արդեն երևում էին հստակ համագործակցության մեխանիզմները, քանի որ բավականին ակտիվացել ու աշխուժացել էին փոխայցելություններն ու կապերը «մեկ և անբաժան Հայ Առաքելական եկեղեցու մեջ»: Այս առումով դիրքորոշումների վերլուծությունից հստակ երևում է, որ Կիլիկյան Աթոռը չէր հակադրվում Էջմիածնի կողմից հաճախ հնչող «մեկ միասնական կաթողիկոսության մասին հայտարարություններին», ինչը վկայությունն էր այն բանի, որ, թեկուզև լուռ, բայց Կիլիկյան հոգևոր իշխանությունը

³⁹ Ի դեպ, առաջին անգամ էր պատմության մեջ, երբ Ամենայն Հայոց և Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսները միասնաբար մեկ եկեղեցի էին օծում, ինչը տեղի ունեցավ Բոյուսելում Ս. Մարիամ Մազդաղենացու եկեղեցու օծման արարողությամբ: Կաթողիկոսների խոսքերով այդ արարողությամբ հիմք դրվեց Մայր Աթոռի և Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսությունների համատեղ գործունեությունը:

⁴⁰ «Էջմիածին», հունվար-մարտ, 1991 թ.:

համաձայնություն էր տվել միասնականորեն հանդես գալու սպասված, բայց չգրված ու երկկողմանիորեն չհայտարարված իրողության հետ: Չնայած այդ հանգամանքին՝ պետք է նշել, որ մեկ եկեղեցու կառույցի մեջ մի կաթողիկոսության տակ գտնվող Հյուսիսային Ամերիկայի թեմը վերջնականապես չէր ենթարկվում Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին, ինչը որոշակի կասկածների տեղիք էր տալիս վերջնական համաձայնության հասնելու մտադրությունների և կատարվող քայլերի արդյունավետության վերաբերյալ:

Բայցևայնպես, պաշտոնական Էջմիածնի տարածած հաղորդագրություններից պարզ էր դառնում, թե ինչպիսի հոգատար վերաբերմունք էր դրսևորում Էջմիածինը երկկողմանի հարաբերությունների բարելավման ուղղությամբ: Այսպես, երբ 1992թ. «Ազգ» թերթի նոյեմբերի 4-ի համարում հոդվածագիրը գրում էր Էջմիածին-Կիլիկիա հարաբերությունների մասին, Մայր Աթոռը շատ արագ հերքում է տպագրում «Էջմիածին» պաշտոնաթերթում՝ նշելով, որ հարաբերությունները զարգանում են բնական փուլով, և կարիքը չկա խոսելու նախկին հարաբերությունների մասին, քանի որ դրանով կարելի է վնաս հասցնել համերաշխության և միաբանության ոգուն⁴¹: Միաբանության այդ ոգին առավել երևում էր Գարեգին Բ-ի կատարած հաճախակի այցերից և Էջմիածնի Մայր Տաճարում նրան վստահվող պատարագների մատուցումից: Այդ համագործակցությունն առավել էր սերտանում առ Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Վազգեն Ա Վեհափառի տածած հարգալից վերաբերմունքի պատճառով: Իր հերթին Գարեգին Բ կաթողիկոսը, հանդիսանալով «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդի անդամ, իր մասնակցությունն ունեցավ Հայրենիք-Սփյուռք

⁴¹ «Ազգ» թերթում Երվանդ Ազատյանի հոդվածի պատասխանը կաթողիկոս Վազգեն Ա-ն տվեց անձամբ 1992թ. դեկտեմբերի 11-ին տեղի ունեցած մամուլի թղթակիցների հարց ու պատասխանի ժամանակ՝ արտահայտելով իր դժգոհությունը բարելավված երկկողմ հարաբերությունների վրա չարակամորեն ազդող բոլոր շահագրգիռ կողմերի նկատմամբ: Հետաքրքրական է, որ, իբրև երկու Աթոռների միասնականության արդյունք և ապացույց, Հայրապետն առանձնացրեց հետևյալ կարևոր ձեռքբերումները. Աղետի գոտու և, հատկապես, Ստեփանավան քաղաքի վերականգնմանն ուղղված համատեղ ջանքերը, փոխադարձ օգնությունները Էջմիածնի կողմից լիբանանահայերին և Կիլիկիայի կողմից՝ Լենինականի Սուրբ Աստվածածին եկեղեցու փուլ եկած զանգակատան վերականգնումը, «Հայաստան» հիմնադրամում ծավալված համատեղ գործունեությունը, միասնական կոչը Հայ ժողովրդին օտարամուտ ազդեցություններից զերծ մնալու վերաբերյալ, Հունաստանի թեմի վերջնական կանոնական կարգավորման հարցը, միասնական ծրագիրը եկեղեցու սպասավորներ պատրաստելու և աստվածաբանական ու կրոնագիտական դասագրքեր գրելու վերաբերյալ և, վերջապես, ազգային միասնության և համերաշխ գործակցության ոգին բարձրացնելուն ուղղված կաթողիկոսների ջանքերը:

կապերի ամրապնդմանը, Ադետի գոտու վերականգնմանը, ինչպես նաև Արցախյան ազատամարտի հաղթանակի գործում:

Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ անկախ Հայաստանի պատմության սկզբնական փուլում և կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի գահակալության վերջին շրջանում տեղի ունեցան նշանակալից իրադարձություններ Էջմիածին-Կիլիկիա կաթողիկոսական Աթոռների հարաբերություններում: Այդ հարաբերությունների բարձրակետը եղավ 1992թ. դեկտեմբերին հրապարակված Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը եկեղեցիների միության հարցի վերաբերյալ: Չնայած կոնդակն ուղղված էր Ընդհանրական եկեղեցուն և առավելապես արտացոլում էր ընդհանրական սկզբունքներ՝ այնուամենայնիվ, նրանում շեշտվում էր Հայ եկեղեցու՝ Հայրենիքից դուրս գտնվող նվիրապետական պատմական երեք Աթոռների մասին: Այսինքն, կարելի է եզրակացնել, որ երկկողմ հարաբերություններն ընթանում էին բնականոն հունով և, եթե չլինեին կողմնակի կուսակցական ազդեցությունները, ապա հնարավոր էր խոսել նաև բոլոր սոցիալական մակարդակներում համագործակցության և միասնականության մասին: